

1800-1914 wordt de ruime steekproef gevormd door het archiefmateriaal van het OCMW, de kerk, en de stad Brussel. De huishuurindex voor 1914-40 daarentegen is uitsluitend gebaseerd op gegevens uit het OCMW wat volgens de auteur niet zo slecht is, gezien de reglementering van de huishuren bij wet vanaf 1919. De studie van de prijzen voor huishuur wordt als onontbeerlijk beschouwd omdat deze een aanzienlijke uitgavenpost in het budget vertegenwoordigt en daarom in rekening moet worden gebracht bij het onderzoek naar de koopkracht. Tot nu toe werd immers bij de berekening van het reële loon uitsluitend een beroep gedaan op de index van de kleinhandelsprijzen, waarin geen huishuur voorzien was. Daarentegen waren huishuurprijzen wel opgenomen in de index van de levensduurte, die in september 1922 het licht zag, doch waarin de huishuur een onveranderlijke weging van 8% kreeg tot 1940. Omdat de uitgavenposten tijdens de hoogconjunctuur en de daaropvolgende crisis fikse verschuivingen ondergingen, zijn de auteurs van plan binnen afzienbare tijd een gewogen index samen te stellen, waarin de huishuren een mobiele wegingscoëfficiënt zullen krijgen toebedeeld.

Algemeen kunnen we besluiten dat de voorliggende cijferreeksen erg waardevol materiaal vormen met betrekking tot de negentiende- en twintigste-eeuwse Belgische geschiedenis. Het cijfermateriaal is van uitvoerig commentaar voorzien en de steekproef is relatief evenwichtig gediversifieerd. De grootste verdienste nochtans zal, in de hopelijk nabije toekomst, de constructie van loon- en koopkrachtindices vormen. Enkele aanmerkingen dienen nochtans te worden geformuleerd. Waar de auteurs hopen een alternatief te bieden voor het bestaande onderzoek dat teveel met gemiddelden werkt, vrezen wij nochtans voor een al te grote disaggregatie. Hoewel dit noodzakelijk is in de eerste fase, kan ons inziens het inzicht alleen worden bevorderd door een goede aggregatie, dit is door goede gemiddelden. Daarom hopen wij, dat de auteurs hun tijdreeksen zullen aggregeren per regio (bijvoorbeeld per provincie), per sector, per inkomensklasse, enzovoort. Hiermee zal het economisch en sociaal onderzoek ten zeerste worden gestimuleerd, omdat dan aansluiting kan worden geboden met het toenemend onderzoek op regionaal, sectorieel, en inkomensverdelingsvlak. Nochtans dienen de auteurs zeer goed op hun hoede te zijn voor het behoud en/of verbetering van de representativiteit van hun steekproef (cf. het relatief hoog loonniveau van Hayez). Het is dan ook met grote interesse dat we meer geaggregeerde en gewogen indices tegemoet zien, niet zozeer op macro, dan wel op meso niveau.

J. Delbeke

K. van Isacker, *Mijn land in de kering 1830-1980*, I, *Een ouderwetse wereld 1830-1914* (Antwerpen-Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel, 2e druk, 1978, 283 blz., f125,-, BF 1600,—, ISBN België 289 0369 0, Nederland 90 263 0445 5).

Het voortreffelijk geïllustreerde boek van Van Isacker vertoont op bladzijde 210 een schilderij van de in 1934 overleden Luikse kunstenaar Armand Rassenfosse, getiteld 'Geste'. Men ziet een jonge vrouw, naar de mode der tijd gekleed, die zich in een precieuzе houding naar de kijker wendt. Het schilderij past goed in de reeks vrouwengestalten die Rassenfosse bij voorkeur schijnt te hebben uitgebeeld. Het dateert echter uit 1913 en dat gegeven is voor Van Isacker waarschijnlijk voldoende geweest om er het onderschrift 'Vrouw aan de vooravond van de oorlog' aan te hechten (de werkelijke titel vindt men bij de lijst van illustraties achterin het boek). De gedachtengang achter deze vreemde benaming is niet gemakkelijk te achterhalen, maar houdt ongetwijfeld verband met de teneur van het gehele werk: 'geen objectieve beschrijving van het verleden', zoals de auteur zelf in zijn woord

vooraf ruiterlijk toegeeft, maar een zeer persoonlijke kijk op het leven van eertijds, die niettemin — hoe kan het anders - als geschiedenis wordt geconsumeerd. In die visie wordt het kunstwerk van de arme Rassenfosse opeens een lading toegekend die het bij lange na niet heeft. Maar ook verder zet de schrijver de geschiedenis danig naar zijn hand.

Het lijvige eerste deel van *Mijn land in de kering* leest in eerste instantie voortreffelijk. Door goed geschreven, beeldende en boeiende hoofdstukken trekt Van Isacker zijn lijnen. Als middelen om zijn boodschap te onderstrepen gebruikt hij talrijke bronnen van zeer verschillende aard, maar in ieder geval oorspronkelijk en vaak van ver buiten de gebruikelijke vakwetenschap. Hij blijft binnen het bestek der sociale geschiedenis, zonder zich veel te bekommeren om de voortgang der politieke en economische historie. Zijn taalgebruik is zeker voor de Noord-Nederlander een plezier. Tot zover enkele punten die tezamen duidelijk maken kunnen, waarom het boek goed in de verkoop ligt - een meevaller die men de uitgeverij graag gunt.

Er zijn echter ook tegenkanten. De argeloze Noord-Nederlander zal niet onmiddellijk begrijpen dat de auteur in hoofdzaak over het Nederlandstalige gedeelte van België schrijft. Veel belangrijker zijn de vooronderstellingen en wensen van Van Isacker. Hij verlangt kennelijk met heel zijn hart naar een maatschappij waarin kleinschalige niet-industriële gemeenschappen in hechte innerlijke verbondenheid, in sterke binding met de natuurlijke omgeving ook en bovenal devoot katholiek de boventoon voeren. Hij projecteert dit ideaal op een Belgische maatschappij in het begin van de vorige eeuw, die zeker niet aldus heeft bestaan.

Tallose citaten zouden de visie van de schrijver kunnen verduidelijken. Een willekeurig voorbeeld mag volstaan. Op bladzijde 51 heet het in een hoofdstuk getiteld 'Het leven op het land': 'in het nog onberoerde dorp zijn deze verschillen [namelijk tussen de dorpselite en de andere standen] geen klassetegenstellingen. Alle standen delen in de vreugde en de rouw van iedere enkeling. De dorpskerk is de band en het teken van de solidariteit, en de molen verzinnebeeldt met de stand van de wieden het leed of het gebed van de gemeenschap'. Ik weet echter niet goed raad met een 'nog onberoerd' dorp, noch met de vreugde en de rouw waarin 'alle standen delen', noch met de dorpskerk als teken van solidariteit. Niet omdat mijn inlevingsvermogen tekort schiet in vergelijking met Van Isacker - graag toegegeven -, maar omdat de termen eerder een poëtische impressie verraden, dan een benadering van de toenmalige realiteit, eerder voortkomen uit een zoet verlangen dan uit een met feiten gestaafde historische reconstructie.

Tegenover de stellingname van Van Isacker kan het niet anders, of de latere tijd krijgt steeds zwartere omtrekken. De beginnende bewustwording onder de volksmassa, die mede door toedoen van vroege socialisten tot stand kwam, wordt onder Van Isacker's handen de 'verschraalde nalatenschap van progressief burgerlijk denken', terwijl de geleidelijke verbetering van de materiële situatie bij de massa volgens hem gepaard gaat met 'volksbederf' (172) omdat het volk zijn oorspronkelijke zuiverheid en levenskracht verloor. De eeuwenoude eenheid van het geloof en leven verviel ten bate van het streven naar een onbezield materiële gelijkheid. De auteur verwijst op bladzijden 199/200 verwijtend naar de trits die zoveel ellende heeft aangericht: de wetenschap voor zover zij tot de 'vertechnisering' van het leven leidde, de kerk waar zij de burgermaatschappij overeind hield en de democratie als politieke vorm van de verfoeide massa-samenleving. Men hoeft geen van deze drie begrippen blind te verafgoden zonder te voelen, dat de gegeven voorstelling van zaken simplistisch is en dus misleidend.

Het tweede en afsluitende gedeelte van zijn boek plaatst Van Isacker in het teken der 'Belle Epoque en haar angst' (135). De tegenstelling ligt in deze woordkeuze opgesloten: een

schone schijn (het schilderij van Rassenfosse?) in contrast met de werkelijkheid waarin een breuk plaatsvond met de voorgaande periode van geborgenheid en rust. De twintigste eeuw kwam uit deze breuk voort, aldus de auteur: een nieuwe maatschappij 'opgebouwd zonder tradities en onder de blinde druk van de massa' (245). Zo'n benadering maakt, dunkt me, vooral de hedendaagse lezer blind voor de complexiteit van wat er eertijds gebeurde en laat hem alleen met Van Isacker's inzichten omtrent een verleden, dat - alweer - in die vorm niet heeft bestaan.

De fraaie publikatie die de uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel als kennelijk eerste deel in de serie 'Mens en tijd' (onder redactie van Van Isacker) het licht heeft doen zien, is met dat al toch niet meer dan een zeer verzorgde politieke stellingname, een verhandeling dus die de lezer weliswaar meesleept en bepaalde partijgangers zal bevredigen, maar toch een gemiste kans betekent op een wijd verbreide, verantwoorde geschiedenis van de Belgische cultuur in de vorige eeuw.

R.L. Schuursma

J. Art, *Herdens en parochianen. Kerkelijkheidsgegevens betreffende het bisdom Gent, 1830-1914* (Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, XIV; Gent: Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, 1979, 223 blz., BF400,-).

Met deze studie over de kerk- en godsdienstbeleving van de gelovigen heeft de auteur zijn voorgaand werk *Kerkelijke structuren en pastoraal in het bisdom Gent, 1830-1914* (Standen en Landen, LXXI; Heule, 1977) willen vervolledigen. Ook hier is het doorgenomen archiefmateriaal zo indrukwekkend, dat men van een bijna exhaustief onderzoek kan gewagen, waarbij overigens nog mag worden aangestipt dat de documenten vaak vanuit tientallen fondsen bijeengeraapt moesten worden.

Dr. Art blijft eerst stilstaan bij de pastorale streefprogramma's van de verscheidene Gentse bisschoppen (Van de Velde, Delebecque, Bracq en Stillemans) en komt daarbij tot het besluit dat deze vooral belang hechtten aan het uiterlijk-zich-conformereren aan de kerkelijke richtlijnen. Daarna onderzoekt hij de *Relationes status dioecesis* en andere algemene verslagen. Deze zijn vooral belangrijk omdat ze ons inlichten over wat de hiërarchie of andere vooraanstaande geestelijken over de toestand van het gewone kerkvolk dachten. In algemene regel werden die situaties afgekeurd die voor de kerkelijke invloedssfeer een bedreiging vormden en kan men de neiging vaststellen vooral aandacht te schenken aan hen die het ideaalbeeld van een theocratische wereldordering aanvaardden; over de 'verloren schapen' werd alleen de vraag gesteld hoe zij teruggevonden konden worden. Het resterende deel van de studie valt in twee delen uiteen: Praktijkgegevens over de stad Gent en enkele randgemeenten; en over het platteland en de kleine steden. Het beschikbaar statistisch materiaal vertoont vrij veel lacunes, maar blijkt voldoende om geldige conclusies toe te laten. Wat Gent betreft wordt geconcludeerd dat door een gemis aan contact met de geestelijkheid een deel van het kerkvolk zich van de kerk vervreemde; anderzijds dat de godsdienstpraktijk toenam in tijd van oorlog of beproeving, hoewel praktisch uitsluitend bij het reeds praktiserende deel van de bevolking; op het platteland kan grosso modo hetzelfde proces worden waargenomen. Bovendien had de mindere graad van kerkelijkheid er te maken met de afgelegenheid van de streek en met de benoemingspolitiek van de bisschoppen. Meer dan vijftig tabellen en grafieken sluiten deze studie af.

Dat het boek een waardevolle bijdrage is tot de geschiedenis van het bisdom Gent zal wel